

Bożena Wałek

Czytelnie uczniowskie i kółka naukowe w procesie kształcenia i wychowania uczniów w galicyjskich szkołach średnich (w świetle sprawozdań szkolnych z lat 1904–1917)

Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media nr 4 (23), 65-90

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Bożena Walek

Zawiercie

e-mail: bozena_wa@op.pl

Czytelnie uczniowskie i kółka naukowe w procesie kształcenia i wychowania uczniów w galicyjskich szkołach średnich (w świetle sprawozdań szkolnych z lat 1904–1917)

Abstrakt: Ważną rolę w procesie kształcenia i wychowania uczniów w szkole galicyjskiej w początkach XX w. odgrywały nowo powstałe czytelnie uczniowskie i kółka naukowe. Organizacja uczniów pod nazwą Czytelnia Uczniowska skupiała działalność naukową i kulturalną szkoły. Podstawę jej funkcjonowania stanowiły gromadzone zbiory książek i czasopism. Z czasem w czytelniach zaczęły powstawać kółka naukowe i artystyczne, które były doskonałym środkiem w procesie samokształcenia. Uczniowie pod opieką nauczycieli mogli poszerzać wiedzę i umiejętności, często też zdobywać nowe informacje. Czytelnie uczniowskie i kółka naukowe były miejscem pracy z książką i czasopismem, lektury zasobów gromadzonych w powstających biblioteczkach. Spotkania w naukowych kółkach uczniowskich wymagały już bardziej sprecyzowanych wyborów czytelniczych związanych z tematyką kółka. Czytelnie uczniowskie i kółka naukowe przyczyniały się do rozwijania zainteresowań, zapewne określały też mody czytelnicze środowiska młodzieżowego. Kulturotwórcza funkcja czytelni to także organizowanie amatorskich przedstawień teatralnych, wystawianych z okazji różnego rodzaju uroczystości.

Słowa kluczowe: Biblioteki szkolne. Czytelnictwo. Galicja. Młodzież

Wychowanie młodzieży w szkole galicyjskiej okresu autonomii stało się ważnym problemem, zajmującym nie tylko nauczycieli, ale również instytucje oświatowe. Władze szkolne, wydając odpowiednie zarządzenia, chciały normować życie szkolne i pozaszkolne. *Przepisy szkolne dla szkół średnich w Galicji (Okólnik RSK, 1897)* w drugiej części

(punkt d.) określały zachowanie się uczniów poza szkołą oraz wykorzystanie czasu wolnego od nauki, który powinni oni „poświęcić godziwej rozrywce”. Uczniom klas niższych wolno było chodzić do teatru tylko pod opieką dorosłych; uczniowie klas wyższych mogli chodzić sami na spektakle teatralne, lecz dyrektor mógł zabronić im wstępu na niektóre przedstawienia. Podobnie było z odczytami i wykładami publicznymi. Przynależenie do stowarzyszeń zakładanych przez inne osoby, zarówno w charakterze członków, jak i słuchaczy lub gości było zabronione¹. Za nieprzestrzeganie tego przepisu uczniom groziło wydalenie ze szkoły. Nie można było również ogłaszać drukiem uczniowskich prac literackich bez zezwolenia dyrektora. Wszelkie zgromadzenia uczniów w celu kształcenia się lub zabawy mogły odbywać się tylko za zezwoleniem i pod nadzorem nauczycieli.

Postanowienia *Przepisów...* były bardzo rygorystyczne. Uczniowie mieli ograniczoną swobodę w szkole i poza nią. Chcąc poszerzać wiedzę o wiadomości, których nie mogli uzyskać w trakcie nauki szkolnej, zawiązywali nielegalne kółka i organizacje młodzieżowe o charakterze samokształceniowym, a nierzadko politycznym. Dlatego Rada Szkolna Krajowa poleciła dyrekcjom szkół i gronom nauczycielskim monitorowanie pozaszkolnych kontaktów młodzieży oraz podjęcie działań mających na celu ochronę wychowanków przed „zgubnym wpływem czynników zewnętrznych”. Ze sprawozdań RSK (np. *Sprawozdanie c. k. Rady Szkolnej Krajowej o stanie szkół...*, 1900; *Sprawozdanie c. k. Rady Szkolnej Krajowej o stanie szkół...*, 1905) wynika, że obowiązkiem nauczycieli było wychowawcze oddziaływanie na młodzież poprzez organizowanie różnego rodzaju uroczystości szkolnych, orkiestr uczniowskich, wycieczek itp., a także poprzez zachęcanie do udziału w nadobowiązkowych zajęciach pozalekcyjnych, których celem był rozwój ich zainteresowań w dziedzinie nauki i kultury oraz zapobieganie nieodpowiednim kontaktom i wpływom.

Czytelnie uczniowskie

Organizacja uczniów pod nazwą Czytelnia Uczniowska skupiała działalność naukową i kulturalną szkoły galicyjskiej; naukową – przez uczestnictwo młodzieży w różnego rodzaju kółkach naukowych, kultu-

---

¹ W latach wcześniejszych Rada Szkolna Krajowa wydała zarządzenia dotyczące zakazu uczestnictwa uczniów w stowarzyszeniach – Rozporządzenie z dnia 3 lutego 1891 l. 1323 oraz Rozporządzenie z dnia 6 kwietnia 1893 l. 139/Pr.

ralną – przez organizowanie uroczystości i imprez szkolnych. Podstawę pracy naukowej, kulturalnej i wychowawczej stanowiły gromadzone zbiory książek i czasopism. Pierwsza czytelnia uczniowska powstała w gimnazjum w Jaśle. W grudniu 1901 r. grono nauczycieli założyło czytelnię studencką dla uczniów klas VI–VIII; postanowiono, że będzie czynna w miesiącach jesiennych i zimowych w każdą niedzielę od 15.00 do 19.00. Kuratorem czytelnii został wybrany prof. Władysław Węgrzyński, nauczyciel historii, bibliotekarzem – prof. Stanisław Pa-
jąk, nauczyciel matematyki. Obowiązki dyżurnych objęli nauczyciele: Józef Erben, Józef Gładyszowski, Ignacy Korcył, Stanisław Korpowicz, Ryszard Ordyński, Jan Pollner, ks. Paweł Rawski, Michał Szydłowski, Henryk Trzpis i Józef Wiśniowski. Młodzież mogła korzystać z czasopism naukowych prenumerowanych dla nauczycieli oraz z wielu dzieł polskich i niemieckich, pochodzących z biblioteki nauczycielskiej. Z funduszy Towarzystwa Opieki nad Młodzieżą Gimnazjalną zaprenumerowano „Tygodnik Ilustrowany”, „Wędrowca” i „Ilustrację Polską”. Uczniowie mieli także do dyspozycji gry towarzyskie. Opracowano i wygłoszono kilka odczytów z zakresu historii i literatury polskiej; po ich wysłuchaniu prowadzono dyskusję pod przewodnictwem dyżurującego nauczyciela (*Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum w Jaśle...*, 1903, s. 40).

W 1902 r. powstały kolejne czytelnie uczniowskie – w gimnazjach w Bochni i Sanoku. Oficjalną zgodę na ich założenie wydała Rada Szkolna Krajowa w 1905 r. W roku szkolnym 1905/1906 działało 15 czytelni w szkołach średnich: w Bochni, we Lwowie (II gimnazjum, III gimnazjum, V gimnazjum, II realna), w Krakowie (III gimnazjum, IV gimnazjum, I realna, II realna), Wadowicach, Złoczowie, Nowym Sączu, Jaśle, w II gimnazjum w Rzeszowie oraz w I gimnazjum w Tarnowie (Missona, 1906, s. 423). W następnym roku czytelnie uczniowskie działały już w 37 szkołach średnich, oprócz wymienionych: w Bąkowicach, Brzeżanach, Dębicy, Jarosławiu (gimnazjum i szkoła realna), Krośnie, we Lwowie (I i IV gimnazjum oraz w filii V gimnazjum), w Podgórzu (VI gimnazjum i II szkoła realna), w Przemyślu (I i II gimnazjum), w Rzeszowie (I gimnazjum), Samborze, Sanoku, Stryju, Stanisławowie (I gimnazjum), w Tarnopolu (I gimnazjum, filia polskiego gimnazjum oraz w szkoła realna), i w Tarnowie (II gimnazjum) (Bostel, 1909, s. 22–34). W roku szkolnym 1911/1912 na ogólną liczbę 56 szkół średnich działało 31 czytelni – w 53 gimnazjach i 3 szkołach realnych (*Sprawozdanie c. k. Rady Szkolnej Krajowej o stanie wychowania...*, 1912, s. 71). Tak dynamiczny przyrost czytelni uczniowskich świadczył o potrzebie ich zakładania na terenie szkół. Prawo korzysta-

nia z czytelnicy mieli zazwyczaj uczniowie klas VI–VIII. W nielicznych szkołach także uczniowie klas V, a nawet IV. Czas otwarcia czytelnicy był różny – od 1 października do końca maja, co najmniej raz w tygodniu w godzinach popołudniowych lub wieczornych przez 2–3 godziny. Na czele czytelnicy stał kurator. Był nim z reguły jeden z profesorów. Zarząd czytelnicy, administracja dochodów i rozchodów, dozór nad porządkiem w formie dyżurów spoczywały w rękach wydziału złożonego z uczniów wybranych przez młodzież lub wyznaczonych przez dyrekcję. Nadzór sprawowali również kolejno członkowie grona pedagogicznego.

Czytelnicy uczniowskie posiadały swoje biblioteczki, złożone częściowo z książek wypożyczonych z bibliotek nauczycielskich (encyklopedie i dzieła popularnonaukowe) i uczniowskich oraz zakupionych z własnych funduszy. Te ostatnie stanowiły własność czytelnicy. W roku szkolnym 1906/1907 największe zbiory biblioteki zgromadzono w III gimnazjum w Krakowie – 366 dzieł w 418 tomach; w V gimnazjum we Lwowie – 260 dzieł; w gimnazjum Franciszka Józefa we Lwowie – 130 tomów (Bostel, 1909, s. 23). Stan biblioteczki czytelnicy uczniowskiej w I gimnazjum w Stanisławowie oraz przyrost liczby książek przedstawia tabela 1:

Tabela 1. Stan biblioteczki czytelnicy uczniowskiej w I gimnazjum w Stanisławowie

Rok szkolny	Liczba ogółem		Działy									
			literacki		historyczny		przyrodniczy		filozoficzny		muzyczny	
	dzieła	tomy	dzieła	tomy	dzieła	tomy	dzieła	tomy	dzieła	tomy	dzieła	tomy
1908/1909	51	88										
1910/1911	194	257	155	214	13	17	17	17	7	7	2	2
1911/1912	210	302	155	244	24	27	17	17	10	10	4	4
1912/1913	256	317	203	261	21	24	19	19	9	9	4	4

Źródło: Na podstawie Sprawozdań Dyrekcji c. k. I Gimnazjum w Stanisławowie z lat 1908/1909–1912/1913.

W ciągu pięciu lat biblioteczka czytelnicy zwiększyła się o 205 dzieł w 229 tomach. Najwięcej, bo aż 261 tomów znalazło się w dziale literackim. Było to niewątpliwie związane z funkcjonowaniem kółka literackiego i potrzebą wykorzystania zgromadzonej literatury do opracowania poszczególnych referatów. Książki pochodziły z różnych źródeł – z zakupów ze składek członkowskich oraz z darów od osób

prywatnych. W roku szkolnym 1908/1909 zakupiono 42 tomy, a liczne otrzymano w darze: 27 od prof. Sroczyńskiego, 16 od księdza dr. Janickiego, 16 od prof. Tokarskiego oraz 2 tomy od uczniów (*Sprawozdanie Dyrekcji c. k. I Gimnazjum w Stanisławowie...*, 1909, s. 53).

Biblioteka czytelnia uczniowskiej w Przemyślu została założona w 1907 r. Gromadziła książki naukowe i czasopisma wydzielone z biblioteki nauczycielskiej i uczniowskiej oraz zakupione przez uczniów (*Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum w Przemyślu...*, 1907).

Czytelnie uczniowskie były zaopatrywane także w czasopisma naukowe i literackie. Wydawnictwa zawierające treści polityczne były wykluczone. W czytelnia gimnazjum w Jaśle uczniowie mogli korzystać z następujących czasopism: „Przegląd Polski”, „Przegląd Powszechny”, „Przegląd Filozoficzny”, „Biblioteka Warszawska”, „Przewodnik Bibliograficzny”, „Książka”, „Pamiętnik Literacki”, „Kwartalnik Historyczny”, „Kosmos”, „Wszechświat”, „Misje Katolickie”, „Tygodnik Ilustrowany”, „Biesiada Literacka”, „Ateneum”, „Znicz”, „Wyzwolenie” (*Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum w Jaśle...*, 1908, s. 52). Czytelnia uczniowska gimnazjum św. Anny w Krakowie prenumerowała w roku szkolnym 1907/1908 aż 27 tytułów: „Bibliotekę Warszawską”, „Czystość”, „Katalog Naukowy Polski”, „Krytykę”, „Książkę”, „Lud”, „Muzeum”, „Nasz Kraj”, „Nową Reformę”, „Poradnik Językowy”, „Prawdę”, „Przemysłowca”, „Przewodnik Oświatowy”, „Przyszłość”, „Ruch”, „Świat”, „Świat Słowiański”, „Tygodnik Ilustrowany”, „Wiadomości Matematyczno-Fizyczne”, „Wszechświat”, „Wyzwolenie”, „Kupca Polskiego”, „Znicz”, „Tekę”, „Ojczyznę”, „Promień” i „Łan Młodzieży” (*Sprawozdanie z czytelnia...*, s. 166). Były to w większości czasopisma naukowe i popularnonaukowe, m.in. o tematyce kulturalnej i literackiej.

O wykorzystaniu czasopism może świadczyć zestawienie ilustrujące ich obieg w ciągu dwóch lat szkolnych w czytelnia uczniowskiej gimnazjum w Stryju (tabela 2).

Na 21 tytułów prenumerowanych w latach 1910/1911–1911/1912 1 był w języku niemieckim, 2 w ruskim i 18 w polskim. W większości były to periodyki o tematyce kulturalnej. Zgodnie z zaleceniami Rady Szkolnej Krajowej w wykazie nie było czasopism politycznych. Największą popularnością cieszyły się: „Tygodnik Ilustrowany”, „Nowości Ilustrowane”, „Biesiada Literacka” i „Wieczory Rodzinne”. W roku szkolnym 1911/1912 zrezygnowano z prenumeraty „Przeglądu Higienicznego” oraz „Rodziny i Szkoły” z powodu niewielkiego zainteresowania młodzieży problematyką poruszaną na ich łamach. W zamian zaprenumerowano „Skauta” „dla zapoznania młodzieży z ćwiczeniami scoutowymi” (*Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum w Stryju...*, 1912, s. 24).

Tabela 2. Obieg czasopism w czytelnicy uczniowskiej w gimnazjum w Stryju

	Tytuł czasopisma	Liczba korzystających	
		1910/1911	1911/1912
1.	„Biesiada Literacka”	126	145
2.	„Dzwinek”	36	34
3.	„Der Gute Kamerad”	30	25
4.	„Lud”	35	24
5.	„Łan Młodzieży”	18	15
6.	„Mały Świątek”	48	74
7.	„Misje Katolickie”	18	24
8.	„Naokoło Świata”	25	22
9.	„Nasz Kraj”	27	53
10.	„Przegląd Higieniczny”	8	nie prenumerowano
11.	„Przyjaciel Dzieci”	182	155
12.	„Rodzina i Szkoła”	6	nie prenumerowano
13.	„Nowości Ilustrowane”	117	98
14.	„Świat”	65	105
15.	„Tygodnik Ilustrowany”	210	365
16.	„Wędrowiec”	96	88
17.	„Wieczory Rodzinne”	97	174
18.	„Wistnyk”	30	35
19.	„Ziarno”	72	72
20.	„Ziemia”	44	64
21.	„Skaut”	nie prenumerowano	95
	Ogółem	1290	1667

Źródło: Na podstawie *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum w Stryju...*, 1911; *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum w Stryju...*, 1912.

W pierwszym roku prenumeraty skorzystało z niego 95 uczniów. Biorąc pod uwagę stały wzrost liczby uczniów korzystających z czasopism (1290 w roku szkolnym 1910/1911 i 1667 w roku następnym) można sądzić, że praca z czasopismem była jedną z głównych form samokształcenia uczniów oraz zaspokajała bieżące potrzeby kulturalne młodzieży ówczesnych szkół galicyjskich.

Czasopisma znajdujące się w czytelniach uczniowskich były nabywane w różny sposób: wypożyczane z bibliotek nauczycielskich, otrzymywane jako dary od różnych instytucji państwowych, czy też – jak np. w I gimnazjum w Stanisławowie – członkowie czytelni wnosili składkę miesięczną w wysokości 30 halerzy miesięcznie na prenumeratę czasopism i przyborów do zabaw (*Sprawozdanie Dyrekcji c. k. I Gimnazjum w Stanisławowie...*, 1908, s. 53). Większość czytelni nie oferowała gier. W niektórych znajdowały się szachy i warcaby oraz mało wówczas znana gra Booz – Puzzle (w gimnazjum w Stryju).

Rada Szkolna Krajowa nie opracowała jednolitego regulaminu czytelni uczniowskiej. Każda z nich opracowywała własny, dostosowany do warunków lokalnych. Jednakże jako wzór przyjmowano zwykle regulamin zarządu czytelni gimnazjum św. Jacka w Krakowie.

Działalność każdej czytelni uczniowskiej musiała być zaaprobowana przez Radę Szkolną Krajową, która osobnym rozporządzeniem zatwierdzała statut czy regulamin czytelni, np. wspomniana wcześniej czytelnia I gimnazjum w Stanisławowie otrzymała takie zezwolenie na mocy rozporządzenia z dnia 13 października 1907 r. (*Sprawozdanie Dyrekcji c. k. I Gimnazjum w Stanisławowie...*, 1908, s. 52).

Znamienne jest to, że pierwsze czytelnie uczniowskie powstały w małych ośrodkach (Jasło, Sanok, Złoczów), ogniskując życie umysłowe młodzieży szkolnej oraz życie kulturalne szkoły i jej najbliższego środowiska. „Czytelnia musiała stać się ogniskiem skupiającym w sobie wszystkie dążności kulturalne” – napisano w sprawozdaniu z działalności czytelni w gimnazjum złoczowskim (*Znicz...*, 1906/1907, s. 68). Organizowano w niej odczyty, wykłady, dyskutowano o przeczytanych książkach, urządzano śpiewy, deklamacje i wieczorki. Była też miejscem nawiązywania kontaktów towarzyskich. Tutaj spotykali się uczniowie pochodzący z różnych warstw społecznych. Miało to na celu nie tylko podnoszenie ich poziomu intelektualnego, ale także wyrobienie smaku estetycznego.

O rosnącej roli czytelni świadczy to, że podczas XVIII Walnego Zgromadzenia Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych w Krakowie w dniach 18 i 19 maja 1902 r. Konstanty Wojciechowski przedstawił referat *W sprawie bibliotek i czytelń dla młodzieży w szkołach średnich*,

przedstawiając wyniki kwestionariusza rozpisanego przez Wydział Towarzystwa w 1901 r., na który odpowiedziały 43 szkoły średnie. Ankieta zawierała 6 pytań, z których 5 dotyczyło bibliotek uczniowskich. Pytanie 6. dotyczyło bezpośrednio czytelnia dla młodzieży: „Czy zakład posiada osobną salę, w której by uczniowie czytać i pracować mogli?”. Z odpowiedzi wynikało, że jest tak tylko w gimnazjum w Jaśle, gdzie uczniowie klas najwyższych pod okiem dyrektora, Józefa Słotwińskiego, zbierali się w miesiącach zimowych w sali konferencyjnej, słuchali sprawozdań z lektury ważniejszych dzieł, prowadzili pogadanki w sprawach naukowych, a nawet korzystali z biblioteki nauczycielskiej. W trzech szkołach nauczyciele opowiedzieli się za urządzeniem takiej czytelnia. W jednym próba zawiodła: nauczyciele skarżyli się na nadmiar obowiązków, a uczniowie chodzili na zebrania niechętnie, tłumacząc się brakiem czasu. Autor sprawozdania wystąpił z następującym postulatem:

Walne Zgromadzenie wyraża przekonanie, że zbieranie się uczniów klas wyższych w osobnych salach do czytania w budynku gimnazjalnym byłoby bardzo pożądanym, sądzi jednak, że urządzenie takie mogłoby wejść w życie tylko w tych zakładach, w których grona nauczycielskie przyjęłyby na siebie dobrowolnie obowiązek nadzoru. (Wojciechowski, 1902, s. 39, 57)

W dyskusji prowadzonej po odczytaniu sprawozdania uczestnicy zgodzili się, że istnieje potrzeba zakładania czytelnia dla młodzieży. Dr Stanisław Zathay (koło tarnowskie) postulował zakładanie czytelnia uczniowskich, które mieściłyby się w salach bibliotek szkolnych. Uczniowie mogliby korzystać w nich z pism polskich odpowiednich dla młodzieży. Czytelnie byłyby otwarte codziennie lub co drugi dzień w porze popołudniowej. Młodzież wyższych gimnazjów miałaby do nich wstęp wolny. Dyżurujących nauczycieli państwo powinno wynagradzać za to zajęcie. Dr S. Zathay proponował urządzać czytelnie na wzór funkcjonującej w gimnazjum i seminarium w Tarnowie.

Także podczas trzeciej konferencji dyrektorów szkół średnich galicyjskich, zorganizowanej we Lwowie w dniach 23 i 24 czerwca 1908 r., omawiano problem czytelnia i kółek uczniowskich. Referaty wygłosili Ferdynand Bostel i J. Słotwiński, przedstawiając historię ich powstawania oraz znaczenie w procesie nauczania i wychowania (Bostel, 1909; Słotwiński, 1909). Pierwszy z referentów w końcowej części wystąpienia zaprezentował projekt rezolucji:

Konferencja dyrektorów uznaje niewątpliwy pożytek czytelni i kółek naukowych dla młodzieży szkół średnich i wyraża przekonanie, że grona nauczycielskie użyczą zarówno istniejącym, jak i powstać mającym swego gorliwego i ofiarnego poparcia, jak dotychczas, przy czym inicjatywę w zakładaniu czytelni i kółek należy pozostawić młodzieży.

Konferencja uznaje w zasadzie samorząd młodzieży w czytelniach i kółkach za pożyteczny i wskazany, wyraża jednak przekonanie, że urządzenie tych instytucji zależne jest od rozmaitych czynników lokalnych, z którymi musi się liczyć; z tego powodu uważa wydanie jakichkolwiek jednolitych norm czy instrukcji za niepożądane.

Konferencja oświadcza, że czytelnia i kółka powinny zachować swój charakter naukowego samokształcenia i dlatego należy od nich z dala trzymać wszystko, co by ten charakter wypaczyć mogło. (Bostel, s. 34)

J. Słotwiński, dyrektor gimnazjum w Jaśle, przedstawił pięcioletnią działalność czytelni w tej placówce. Uwzględniając własne doświadczenia, określił funkcję czytelni jako naukową i wychowawczą. Funkcja wychowawcza – zdaniem dyrektora najważniejsza – to

bliższa, partnerska relacja uczeń – nauczyciel; zagospodarowanie czasu wolnego [...]. Czytelnia wreszcie niechaj będzie dla uczniów miejscem ich zebrań pozaszkolnych, ich rozrywek i zabaw i pogawędki. Młodzież potrzebuje od czasu do czasu zejść się liczniej poza godzinami nauki, pomówić o sprawach związanych z jej życiem i potrzebami, zabawić się i rozerwać [...]. Tu miejsce na gry tak niewinne jak: szachy, warcaby, popisy wokalne i muzyczne, deklamacja poważna i wesoła; a to wszystko nie tylko ożywia stosunki koleżeńskie, ale i rozwija ogładę towarzyską i budzi pewien smak estetyczny i szlachetne życiowe aspiracje. (Słotwiński, 1909, s. 39)

Istotnym elementem wychowania było według niego również kształcenie uczuć patriotycznych. Tutaj też widział dużą rolę czytelni, a to poprzez

urządzenie wieczorków poświęconych rocznicom narodowym [...] o tym pamiętać musimy i przy nauce i w bibliotece i przy urządzeniu izb szkolnych i w rocznicach wypadków dziejowych: wszystko

ma przypominać dziecku, że jest Polakiem, czy Rusinem, że ma ojczyznę kochać, żyć i pracować dla niej, gdziekolwiek i w jakichkolwiek będzie kiedyś warunkach. (Słotwiński, 1909, s. 41)

W dyskusji, która rozwinęła się po wysłuchaniu referatów, stwierdzono, że działalność czytelnicy i kółek jest potrzebna w procesie nauczania i wychowania, doceniono kwestię właściwego doboru lektury dla młodzieży (Tomasz Garlicki, dyrektor gimnazjum w Złoczowie), postulowano, by praca w nich nie zabierała za dużo czasu (dyrektor Kazimierz Krotoski), by każdego ucznia traktować indywidualnie, pozostawiając dowolność w doborze tematów prelekcji i dyskusji (Leon Kulczyński).

Praca czytelnicy uczniowskich omawiana była w Sprawozdaniach Rady Szkolnej Krajowej od roku 1905/1906. Rada przykładała dużą wagę do działalności czytelnicy uczniowskich jako ważnego środka wychowawczego i samokształcenia uczniów pod kierunkiem nauczycieli. W sprawozdaniu z 1906 r. (*Sprawozdanie c. k. Rady Szkolnej Krajowej o stanie wychowania...*, 1907) stwierdzono, że z czytelnicy uczniowskich korzystają – w niewielkiej liczbie – uczniowie chętni do pracy pozalekcyjnej. Pozostała część młodzieży zaledwie wypełnia obowiązki szkolne, „oddając się złym lub szkodliwym zajęciom i ulega złym podszeptom”. W kolejnym roku apelowano do nauczycieli o zorganizowanie życia pozaszkolnego młodzieży oraz o budzenie zamiłowania do pracy samokształceniowej w czytelnicy uczniowskich (*Sprawozdanie c. k. Rady Szkolnej Krajowej o stanie wychowania...*, 1909).

Wraz z utworzeniem czytelnicy uczniowskich dyrektorzy szkół średnich galicyjskich zaczęli zamieszczać w swoich sprawozdaniach informacje o ich funkcjonowaniu. We wszystkich sprawozdaniach schemat był jednakowy: data rozpoczęcia działalności, klasy upoważnione do korzystania z czytelnicy, temat wykładu inauguracyjnego, wielkość zbiorów biblioteczki, tytuły czasopism oraz wykaz kółek naukowych działających w ramach czytelnicy. Za przykład niech posłuży czytelnicy uczniowska gimnazjum im. Franciszka Józefa we Lwowie. Powstała na początku roku szkolnego 1905/1906 i działała do 10 kwietnia 1906 r.; była otwarta cztery razy w tygodniu, od 15.00 do 19.00. Należeli do niej uczniowie klas najwyższych, a administracją zajmował się zarząd złożony z 11 uczniów. Uczniowie korzystali z czasopism i biblioteki. Prenumerowano: „Bibliotekę Warszawską”, „Kosmos”, „Krytykę”, „Kwartalnik Historyczny”, „Misje Katolickie”, „Muzeum”, „Nasz Kraj”, „Przegląd Polski”, „Przegląd Powszechny”, „Przewodnik Naukowo-Literacki”, „Przemysłowca”, „Rolnika”, „Wiedzę i Pracę”, „Tydzień”, „Tygodnik Ilustrowany,

„Die Woche” oraz dzienniki: „Czas”, „Dziennik Cieszyński”, „Dziennik Polski”, „Gazetę Narodową”, „Kurier Lwowski”, „Słowo Polskie”, „Słowo” (warszawskie), „Wiek Nowy”. W pierwszym półroczu czytelnia była otwarta 42 razy, zapisanych uczniów było 118, a obecnych ogółem 1035, przeciętna frekwencja dzienna to 25 osób. W drugim półroczu czytelnia była otwarta 33 razy, zapisanych uczniów było 114, obecnych ogółem – 664, frekwencja dzienna wynosiła 21 osób. Biblioteka czytelnia liczyła 36 dzieł o treści naukowej i beletrystycznej, w 42 tomach. W pierwszym półroczu skorzystało z niej 36 uczniów, w drugim – 58. Ogółem przeczytano 131 książek (średnio każda książka była czytana ponadtrzykrotnie). Nadzór w czytelnia sprawowali kolejno poszczególni członkowie grona nauczycielskiego (*Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum Lwowskiego...*, 1906, s. 68). W kolejnym roku członkami czytelnia byli uczniowie czterech najwyższych klas, za opłatą 30 halerzy miesięcznie. Funkcję kuratora pełnił prof. Michał Łukasiewicz. Liczba członków zarządu wzrosła do 15. Zrezygnowano z kilku czasopism i dzienników („Tygodnia”, „Die Woche”, „Czasu” i „Dziennika Cieszyńskiego”) a na ich miejsce zaprenumerowano „Chwilę”, „Myśl Polską”, „Nowości Ilustrowane”, „Przegląd Filozoficzny”, „Wieniec-Pszczółkę” oraz dzienniki: „Gazetę Lwowską”, „Gońca Polskiego”, „Nową Reformę” i „Die Zeit”. Koszt prenumeraty częściowo pokrywał zarząd z funduszy czytelnia, część pism pochodziła z biblioteki nauczycielskiej i z darów. W pierwszym półroczu zapisanych było 104 uczniów, frekwencja wynosiła 24 osoby dziennie (w drugim półroczu odpowiednio: 106 i 26 uczniów). Biblioteka liczyła 130 tomów (56 z zakupów, pozostałe z darów) (*Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum Lwowskiego...*, 1907, s. 88). W roku szkolnym 1907/1908 kuratorem czytelnia był prof. dr Władysław Semkowicz. Zmniejszyła się liczba prenumerowanych czasopism oraz frekwencja uczniów (w miesiącach zimowych wynosiła 20, a wiosną spadła do 10). Biblioteka czytelnia wzbogaciła się o 22 dzieła, m.in. zakupiono kilkanaście utworów Stanisława Wyspiańskiego (*Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum Lwowskiego...*, 1908, s. 45).

Informacje o czytelniach uczniowskich przynoszą również czasopisma młodzieżowe². Najczęściej temat ten podejmuje „Znicz”, w każdym numerze umieszczając sprawozdania z ich działalności. I tak np. czytelnia uczniów gimnazjum sanockiego utworzona została na wniosek prof. Stanisława Basińskiego w 1905 r. W pierwszym roku ogłoszo-

² „Znicz: miesięcznik Organizacji Polskiej Młodzieży Szkół Średnich Krakowa” był wydawany przez uczniów III gimnazjum w Krakowie w latach 1907–1913. „Łan Młodzieży: dwutygodnik kształcącej się młodzieży szkolnej” ukazywał się w latach 1908–1911, również w Krakowie.

no 19 odczytów z różnych dziedzin, ze szczególnym uwzględnieniem literatury ojczystej, nauk przyrodniczych i historii. Prenumerowano „Tygodnik Ilustrowany”, „Biesiadę Literacką”, „Bibliotekę Warszawską”, „Pamiętnik Literacki”, „Przegląd Polski”, „Przegląd Powszechny”, „Wszecławiat”, „Świat Słowiański”. W 1906 r. nastąpił rozwój czytelni, zwłaszcza że za pieniądze z dobrowolnych składek kupowano książki do własnej biblioteki. Na zgromadzeniach wieczornych upamiętniano rocznice historyczne, omawiano twórczość Kazimierza Przerwy-Tetmajera, Władysława Reymonta, Marii Konopnickiej, Jana Kochanowskiego, Józefa Korzeniowskiego, Adama Asnyka (*Filozofia Asnyka w cyklu sonetów „Nad głębiami”*), wygłoszono referaty: *O powstaniu ziemi i o początkach życia organicznego*, *O wulkanie*, *O alkoholu i młodzieży* oraz *O filozofii greckiej* na podstawie dzieła ks. Pawlickiego. 13 czerwca 1907 r. w czytelni zorganizowano uroczysty poranek poświęcony czterdziestolecu pracy twórczej Elizy Orzeszkowej. Na program złożyły się: odczyt o twórczości jubilatki, śpiewy chóralne i utwory muzyczne w wykonaniu orkiestry gimnazjalnej. Było to zarazem uroczyste zakończenie drugiego roku działalności czytelni.

W II Szkole Realnej w Krakowie czytelnia została założona w listopadzie 1905 r. Inaugurację uświetniło przemówienie dyrektora szkoły, referat *O zamku i opactwie tynieckim* Witolda Wańkowicza, wówczas ucznia tej szkoły, oraz odczyt kuratora czytelni, prof. Aleksandra Jaworskiego *O Wawelu*. Jak świadczą dokumenty, przyszłość tej czytelni nie zapowiadała się pomyślnie. W sprawozdaniu z lat 1907/1908 czytamy, że, pomimo życzliwości grona profesorskiego, wywierała ona bardzo słaby wpływ na uczniów. W 1906 r. nie odbyło się ani jedno zebranie. Prężnie natomiast działała, jak wskazano wcześniej, czytelnia III gimnazjum w Krakowie (*Księga Pamiętkowa III Gimnazjum...*, 1984, s. 37–40).

W 1906 r. została założona czytelnia gimnazjum w Przemyślu. Przy pomocy dyrektora Władysława Bojarskiego z wypożyczalni książek wydzielono czytelnię w celu zrzeszania młodzieży i „zapoznania jej z kierunkami myśli narodowej”. Urządzano tam wieczorki i poranki w rocznice narodowe. Liczyła około 250 członków – uczniów wyższego gimnazjum. Z inicjatywy tej czytelni powstała typowa w ówczesnych szkołach organizacja „Bratnia Pomoc”, posiadająca własny wydział złożony z 8 członków i podzielona na cztery komisje: zapomogową, bibliotekarską, lekcyjną i komisję kuchni studenckiej (*Znicz...*, 1908, s. 134).

Praca w czytelniach uczniowskich nie ograniczała się jedynie do zajęć w kółkach zainteresowań. Polegała także na organizowaniu różnych uroczystości na terenie szkoły, takich jak wieczorki i poranki

okolicznościowe – w rocznice świąt państwowych, jubileusze znanych postaci historycznych czy literackich. Na przykład w roku szkolnym 1910/1911 w czytelni wadowickiego gimnazjum przygotowano wieczorek w setną rocznicę urodzin Fryderyka Chopina (referat *O Chopinie*, deklamacja wierszy i wykonanie kilku utworów kompozytora) oraz poranki: w rocznicę powstania styczniowego (uczniowie wygłosili referaty: *O powstaniu styczniowym* i *O Romanowskim* oraz deklamowali wiersze) i w rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 maja (*Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum w Wadowicach*, 1911, s. 82).

Rokrocznie inauguracje działalności czytelni były bardzo uroczyste – z przemówieniem dyrektora szkoły, inscenizacją fragmentu utworu dramatycznego, referatem ucznia czy przemówieniem kuratora. Na przykład z okazji otwarcia czytelni gimnazjum w Jaśle prof. Michał Szydlowski wygłosił przemówienie *Co i jak powinni czytać uczniowie*. Stwierdził w nim, że czytanie książek jest jedną z podstawowych metod zdobywania wiedzy, lecz aby była ona trwała, należy czytać ze zrozumieniem literaturę odpowiednią dla młodego wieku, wzbudzającą szlachetne uczucia, uczącą logicznego myślenia, poprawności stylu:

Jaka młodzież, taka przyszłość narodu, jego przyszłe losy, jego wartość. [...] Abyście wy kiedyś byli dobrzy – lektura wasza musi być dobra i pożyteczna, musi służyć prawdzie i cnocie, musi uczyć miłości Boga i bliźniego, rozszerzać wiedzę, potęgować i kształtować charakter, wpajać uczucia patriotyczne. (*Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum w Jaśle...*, 1906, s. 28)

Zgoda władz szkolnych na zakładanie i organizowanie czytelni uczniowskich była podyktowana koniecznością zagospodarowania czasu wolnego uczniów po nauce obowiązkowej. Gwałtowny przyrost liczby czytelni po 1905 r. świadczy o tym, że władze szkolne chciały zapobiec wstępowaniu uczniów do tajnych związków młodzieżowych o charakterze politycznym. W tym celu tworzone były organizacje o charakterze naukowym, a więc czytelnie uczniowskie i działające w ich obrębie kółka uczniowskie pod opieką i kontrolą nauczycieli. Znamienną cechą ich działalności jest to, że funkcjonowały dynamicznie od jesieni do wczesnej wiosny, kiedy nie organizowano wycieczek czy zajęć sportowych.

Kółka uczniowskie

W obrębie czytelnicy uczniowskich zaczęły powstawać kółka naukowe młodzieży szkolnej, które także gromadziły własne zbiory. Najpierw tworzono kółka literackie, dramatyczne i muzyczne. Związane to było z tradycją szkolnych obchodów – potrzebą przygotowania referatów i występów na wieczorki trzech wieszczów oraz święta galowe.

Do kółek należeli przede wszystkim uczniowie wyższych gimnazjów. Częstotliwość zebrań była zróżnicowana. Wybrani uczniowie przygotowywali oraz wygłaszali referaty i koreferaty, pozostali brali udział w dyskusji. Zebrania odbywały się w obecności opiekuna kółka, którym był nauczyciel przedmiotu. Liczba kółek była różna w poszczególnych szkołach, od jednego do kilku; w niektórych placówkach były podzielone na sekcje grupujące uczniów jednej lub kilku klas. Prawdopodobnie pierwsze oficjalnie działające kółko naukowe powstało w gimnazjum im. Franciszka Józefa we Lwowie w roku szkolnym 1904/1905, na wniosek uczniów klas najwyższych, za zezwoleniem dyrektora szkoły. Było to kółko literacko-naukowe liczące 47 członków. W ciągu roku szkolnego odbyło się 15 spotkań, na których wygłoszono referaty dotyczące m.in. literatury romantycznej (6 referatów), filozofii (8 referatów) i fizyki (1 referat) (*Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum Lwowskiego...*, 1905). W kolejnym roku działały już dwa koła: naukowo-literackie i historyczno-estetyczne. W ramach pierwszego odbyło 16 posiedzeń, na których było obecnych 368 uczniów (przeciętnie 21–23 na każdym zebraniu). Wygłoszono 16 referatów, w większości poświęconych literaturze polskiej. Koło historyczno-estetyczne, pod kierunkiem Franciszka Smolki, zorganizowało 7 spotkań w obecności prof. W. Bojarskiego. Tematy referatów dotyczyły historii Polski i malarzy polskich – Jana Matejki i Juliusza Kossaka (*Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum Lwowskiego...*, 1906). W roku szkolnym 1909/1910 pod kierunkiem prof. Stanisława Vrtela zawiązało się kółko polonistów kl. IV. Jego praca polegała głównie na wspólnej lekturze i objaśnianiu przeczytanych utworów, wykraczających poza ramy kanonu lektur przewidzianych w klasie IV. I tak przeczytano i omówiono: *Klub piśmienniczy* Tymona Zaborowskiego, *Wspomnienia mojej młodości* i *Wiesława* Kazimierza Brodzińskiego, *Poezje filomackie* i *Ode do młodości* Adama Mickiewicza, *Jana Bieleckiego* Juliusza Słowackiego oraz fragmenty *Szyzyfowych prac* i *Ech leśnych* Stefana Żeromskiego. Uczniowie omówili ponadto *Lillę Wenedę* i *Złotą czaszkę*, które to dramaty specjalnie dla młodzieży kilkakrotnie wystawił teatr miejski (*Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum Lwowskiego...*, 1910, s. 57).

Kółko polonistów reaktywowało się w roku szkolnym 1911/1912 pod nazwą „Kółko Polonistów kl. VI”. Zgodnie z obowiązującym kanonem lektur na ten rok przypadła literatura staropolska (Słowiński, 1976). Przede wszystkim uczniowie analizowali utwory J. Kochanowskiego: *Zgodę*, *Marszałka*, *Pieśni* oraz niektóre *Fraszki*. Poza tym przygotowali i wygłosili 17 referatów dotyczących literatury staropolskiej (*Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum Lwowskiego...*, 1912, s. 79).

Tabela 3. Kółka naukowe w gimnazjum Franciszka Józefa we Lwowie w latach 1905–1914

Rok	Nazwa koła	Liczba zebrań	Liczba członków
1904/5	literacko-naukowe	15	47
1905/6	naukowo-literackie	16	21–23
1905/6	historyczno-estetyczne	7	23–28
1905/6	uczniowie kl. Va – posiedzenia naukowe raz w tygodniu (sobota)		
1905/6	uczniowie kl. IV cotygodniowe zebrania dotyczące <i>Serca Amicisa</i>		
1905/6	uczniowie kl. VIa, VIb, VIIb i VIIIb wykłady z literatury polskiej		
1906/7	naukowo-literackie	18	31–33
1906/7	miłośników języka polskiego kl. IV	23	
1906/7	miłośników języka polskiego kl. Vb	9	
1906/7	miłośników języka polskiego kl. VIa	14	
1906/7	historyczne	19	
1907/8	sportowe		70
1907/8	historyczne	12 (14 ref.)	
1907/8	naukowo-literackie	8	20
1907/8	filozoficzne		
1907/8	naukowe kl. V	12	
1908/9	historyczno-geograficzne	12	23
1908/9	humanistyczne	8	
1908/9	polonistów uczniów kl. VI	7	
1908/9	fizyczne uczniów kl. IVb	20	
1908/9	fizyczne uczniów kl. VII	5	18
1908/9	filozoficzne		

cd. tab. 3

Rok	Nazwa koła	Liczba zebrań	Liczba członków
1909/10	literackie kl. VII i VIII	4	25
1909/10	polonistów kl. VI	11	30
1909/10	polonistów kl. IV (wspólne czytanie i objaśnianie utworów)		20
1909/10	humanistyczne uczniów kl. VII, VI, IIIb	20	
1909/10	historyczne	11	16
1909/10	fizyczne uczniów kl. IV	10	18–26
1910/11	humanistyczne uczniów kl. IV, VI i VIII	15	
1910/11	filozoficzne w kl. VII i VIII	5	
1910/11	historyczne	9	
1910/11	pracownia fizykałna dla uczniów	dwa razy w tygodniu	
1910/11	miłośników fotografii		
1910/11	zjednoczenie polskiej młodzieży trzeciego gimnazjum we Lwowie		
1911/12	humanistyczne uczniów kl. Va i b, VIII	11	przedstawienie <i>Antygony</i>
1911/12	polonistów kl. Va	kilkanaście	
1911/12	polonistów kl. VI (lit. staropolska)	17	
1911/12	pracownia fizykałna dla uczniów		
1911/12	filozoficzne	8	
1912/13	polonistyczne uczniów kl. VIb	7	
1912/13	polonistyczne uczniów kl. VII	14	
1912/13	miłośników przyrody	10 (12 ref.)	
1912/13	abstynenckie (kl. IV i III)		
1912/13	miłośników fotografii		32
1912/13	pracownia fizykałna		
1912/13	pracownia przyrodnicza		
1913/14	humanistyczne kl. VII a i b, VIII	18	
1913/14	historyczne uczniów kl. Va i b, VIa	6	
1913/14	miłośników przyrody kl. Va, b, VIa, b	7	

Źródło: Tabela opracowana na podstawie *Sprawozdań Dyrekcji c. k. Gimnazjum im. Franciszka Józefa we Lwowie w latach 1904/1905–1913/1914*.

Najwięcej, bo aż 7 kółek (w tym 2 polonistyczne) istniało w tym gimnazjum w roku szkolnym 1912/1913.

Zwykle w każdym gimnazjum funkcjonowały kółka literackie, dramatyczne i muzyczne. Oprócz nich, w zależności od zainteresowań uczniów i zaangażowania nauczycieli, powstawały też kółka: teologiczne, literacko-historyczne, historyczne, artystyczne, etyczne, filozoficzne, filologiczne, przyrodnicze, matematyczno-fizyczne, higieniczne, miłośników języka polskiego, germanistyczne, polonistów, rutenistów, filomatów, samokształceniowe, filaretów, zabaw ruchowych, sportowe, fotograficzne. Z cytowanego wcześniej referatu F. Bostela (1909) dowiadujemy się, że w roku szkolnym 1906/1907 w galicyjskich gimnazjach działało ogółem 59 kółek (w tym m.in. 15 literackich, 11 historycznych, 11 przyrodniczych, 5 etycznych, 4 matematyczno-fizyczne, 4 filozoficzne, 3 filologiczne, 2 muzyczne) na ogólną liczbę szkół średnich, która wynosiła 65 (54 gimnazja i 11 szkół realnych).

Powstawały także kółka monotematyczne, np. we wspomnianym już gimnazjum im. Franciszka Józefa we Lwowie w roku szkolnym 1905/1906 uczniowie klas IV pod kierunkiem zastępcy nauczyciela Władysława Wąsowicza spotykali się raz w tygodniu w celu omawiania tylko jednego utworu – *Serca* Edmunda de Amicisa; w I gimnazjum w Stanisławowie zawiązało się kółko literackie im. Juliusza Słowackiego w roku szkolnym 1908/1909, kiedy obchodzono uroczyste setną rocznicę urodzin poety. Celem było poznanie jego utworów, nie tylko tych objętych programem nauczania. Uczniowie pod kierunkiem prof. Tadeusza Czapczyńskiego podzielili się na dwie pracujące oddzielnie grupy. Pierwsza zorganizowała 11 zebrań, przeciętna frekwencja wynosiła 20 uczniów. Na pierwszym zebraniu, które odbyło się 13 marca 1909 r., został wygłoszony referat ucznia kl. Va, pt. *Życie J. Słowackiego*. W ciągu trzech miesięcy przedstawiono 11 referatów, omawiając następujące utwory wieszczą: *Hymn Bogarodzica*, *Godzina myśli*, *Jan Bielecki*, *Balladyna*, *Ojciec zadżumionych*, *Hymn o zachodzie słońca* i *Makryna Mieczysławska*. Cykl spotkań zakończono 11 czerwca 1909 r. referatem *Ostatnie lata Słowackiego 1842–1849*. Druga grupa, do której należeli uczniowie klasy VIb, zorganizowała 8 spotkań ze średnią frekwencją 17 uczniów. W ciągu dwóch miesięcy (marzec–kwiecień) wygłoszono ogółem 8 referatów: 7 na temat *Kordiana* i 1 analizujący *Godzinę myśli* (*Sprawozdanie Dyrekcji c. k. I Gimnazjum w Stanisławowie...*, 1909, s. 57–58).

W latach 1905–1918 powstawały kółka określane jako: abstynenckie, pracy ekonomicznej, estetyczne, samokształcenia, turystyczne. Oprócz nich działały też i takie, które swoim zasięgiem obejmowały jedną klasę

czy szkołę, np. kółko miłośników teatru (IV gimnazjum we Lwowie) i miłośników starego Krakowa (I Szkoła Realna w Krakowie).

Tematyka poruszana na zebraniach w pełni odpowiadała charakterowi kółka. I tak na posiedzeniach kółek literackich analizowano treści związane z literaturą polską (odczyty m.in. o A. Mickiewiczu, J. Słowackim, Z. Krasińskim, E. Orzeszkowej, H. Sienkiewiczu, J. Kochanowskim i wielu innych autorach); członkowie kółek filologicznych przygotowywali referaty dotyczące kultury antycznej (np. w gimnazjum św. Jacka w Krakowie w roku szkolnym 1907/1908 pod opieką prof. Emila Języka: *O ołtarzu Zeusa w Pergamon, Pierwsza księga Liviusa o powstaniu Rzymu, Odyseja według najnowszych badań, Kultura mykeńska, Labirynt Minosa i ostatnie wykopaliska na Krecie; Znicz...*, 1908, s. 96), uczniowie należący do kółek historycznych omawiali zagadnienia związane z historią Polski, a zrzeszeni w kółkach turystycznych organizowali wycieczki po bliższej i dalszej okolicy. Odczyty przygotowywane były z wielką starannością. W III gimnazjum w Krakowie członkowie kółek publikowali także pisma młodzieżowe. Kółko literackie wydawało „Znicz”, kółko historyczne – miesięcznik „Polonia”, a kółko przyrodnicze – pismo „My” (Bostel, 1909).

Wśród kółek o profilu humanistycznym, oprócz literackich, filologicznych i historycznych, działały także kółka dramatyczne, których głównym zadaniem było przygotowywanie inscenizacji na uroczystości szkolne. Każda taka uroczystość miała określony z góry scenariusz – obok przemówień nauczycieli i referatów uczniów wystawiane były inscenizacje fragmentów utworów, deklamacje oraz popularne pod koniec XIX w. żywe obrazy (Komza, 1995). Pochodzenia tego rodzaju kółek należy szukać w czasach przedrozbiorowych, a konkretnie w dobie szkolnictwa jezuickiego, w rozpowszechnionym wówczas teatrze szkolnym, którego występy uświetniały uroczystości szkolne i który był ważnym czynnikiem wychowawczym. W czasach zaborów teatry szkolne na terenie Galicji przestały istnieć, gdyż ówczesna polityka szkolna nie dopuszczała tej formy edukacji. Po uzyskaniu autonomii i wprowadzeniu względnych swobód w szkołach zaczęto organizować obchody nie tylko świąt ku czci dworu cesarskiego czy patronów szkół, ale też z okazji innych rocznic czy jubileuszy. Początkowo były skromne, lecz z czasem przerodziły się w uroczystości z bogatym programem: występami chóru i orkiestry szkolnej oraz przedstawieniami utworów dramatycznych. Organizacją i obsadą zajmowali się uczniowie najwyższych klas gimnazjum. W latach późniejszych, kiedy można było zakładać kółka uczniowskie, rolę tę przejęły

kółka dramatyczne. Prężnie działało takie kółko w III gimnazjum w Krakowie (*Księga Pamiątkowa III Gimnazjum*, 1984, s. 61), założone w roku szkolnym 1906/1907. Rok później kółko tego typu założono w Szkole Realnej w Krakowie pod kierunkiem prof. Witolda Filasiewicza. W pierwszej kolejności zostały zakupione urządzenia sceniczne, gdyż z powodu ich braku w pierwszym roku nie wystawiono żadnego przedstawienia, skupiając się na nauce deklamacji. W 1908 r. kółko liczyło 36 członków czynnych i wspierających. 14 grudnia tego roku wystawiono I i II akt *Dyktatora* Jerzego Żuławskiego. Słowo wstępne na temat rozwijającego się ruchu umysłowego i artystycznego oraz zadań i celów kółek dramatycznych wygłosił uczeń Tadeusz Francman. Przedstawienie zebrało dobre recenzje (*Znicz...*, 1908, nr 17, s. 118). Zarząd koła ogłosił możliwość wypożyczania innym szkołom urządzeń scenicznych – podium, proscenium z kurtyną i budką suflera oraz dekoracji (*Znicz...*, 1908, nr 13, s. 70).

W gimnazjum w Wadowicach kółko dramatyczne zaczęło funkcjonować w roku szkolnym 1908/1909. W pierwszym roku działalności skupiło się także na ćwiczeniach w deklamowaniu (*Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum w Wadowicach...*, 1909). W roku szkolnym 1915/1916, w okresie działań wojennych, przygotowało inscenizacje *Betleem Polskiego* Lucjana Rydla, *Matka żyje* Jadwigi Strokowej i *III części Dziadów*. Dochód z pierwszego przedstawienia, wystawionego w czytelni mieszczańskiej, przeznaczono na cele Koła Ligi Kobiet, fundusz gimnazjalny i czytelnię uczniowską (*Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum w Wadowicach...*, 1916). W kolejnym roku dwukrotnie (31 grudnia 1916 r. i 1 stycznia 1917 r.) w tym samym miejscu zagrano spektakl *Betleem Polskie*, dochód z przedstawienia przeznaczając na „Bratnią Pomoc” i na „inne cele humanitarne” (*Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum w Wadowicach...*, 1917).

Oprócz kółek dramatycznych ważną rolę w przygotowywaniu przedstawień szkolnych odgrywały kółka artystyczne, których zadaniem było urządzenie sceny szkolnej i przygotowanie dekoracji. Na przykład w Wyższej Szkole Realnej w Tarnopolu 20 listopada 1908 r. (w roku zawiązania się kółka) uczniowie wykonali 6 dekoracji i kulisy do sceny szkolnej (*Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Wyższej Szkoły Realnej w Tarnopolu...*, 1909). W następnym roku przebudowali scenę szkolną oraz wykonali 10 dekoracji teatralnych, a podczas wieczorku szkolnego urządzili żywe obrazy przedstawiające niektóre postaci z arcydzieł J. Słowackiego i Artura Grottgera (*Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Wyższej Szkoły Realnej w Tarnopolu...*, 1910). W kolejnym roku szkolnym zbudowano scenę szkolną i przygotowano żywy obraz przedstawiający

Władysława Jagiełłę jako zwycięzcę pod Grunwaldem (*Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Wyższej Szkoły Realnej w Tarnopolu...*, 1911)

Jednym z tematów, jakie poruszano w czasie czwartej konferencji dyrektorów szkół średnich galicyjskich w 1912 r., był problem uczestnictwa uczniów w zajęciach pozaszkolnych. Referaty wygłosili Kazimierz Krotoski i Wincenty Śmiałek (Krotoski, 1913; Śmiałek, 1913). Pierwszy docenił ważność czytelni i kółek uczniowskich w procesie dydaktyczno-wychowawczym i stwierdził na przykładzie gimnazjum nowotarskiego, że praca w nich przynosi dobre rezultaty. Drugi krytycznie ocenił zajęcia pozalekcyjne, uznając, że przywiązuje się do nich większą wagę niż do obowiązkowej pracy szkolnej. W dyskusji zainicjowanej po wysłuchaniu tych referatów stwierdzono, że prace w kółkach prowadzone we właściwy sposób mogą przynieść uczniom wiele korzyści.

Głosy krytyczne pod adresem kółek literackich opublikowano na łamach pisma „Muzeum” w 1912 r. (m. [krypt.], 1912; Sokołowski, 1912). Autorzy dwóch artykułów wyrazili przekonanie, że tematy referatów są za trudne dla młodzieży gimnazjalnej, np.: *Technika i rozwój dramatu w Polsce* (przygotował uczeń klasy V) czy „*Na srebrnym globie*” J. Żuławskiego jako *powieść utopijna* (klasa VI). Proponowali, aby treść lektury dostosować do poziomu intelektualnego uczniów.

A co sądzili o czytelniach i kółkach naukowych uczniowie? W numerze 1. „Znicza” z roku 1907/1908 znalazł się artykuł Romualda Struczowskiego, pt. *Koła samokształcenia*. Autor widzi w czytelniach i kołach naukowych środek uzupełniający niedoskonałości programowe oraz dopełniający wykształcenie ogólne, jakie otrzymywali uczniowie w ówczesnej szkole średniej.

Temat działalności kółek naukowych podejmowano także we wspomnianych wcześniej czasopismach uczniowskich. Sprawozdania zamieszczone w „Zniczu” informowały o funkcjonowaniu poszczególnych kółek, zwłaszcza z terenu Krakowa. I tak np. w numerze 17. z 1909 r. napisano, że w V gimnazjum w Krakowie powstało kółko historyczno-literackie, które wyłoniło się z kółka tzw. Samopomocy koleżeńskiej. Do obowiązków jego członków należało opracowywanie referatów z historii i literatury polskiej. Prezesem koła został Władysław Pilecki, wiceprezesem Wilhelm Majewski, a sekretarzem Tadeusz Nayder. Wygłoszono siedem referatów: *Literatura polska XVI wieku*, *Konrad Wallenrod*, *Jan Kochanowski*, *Polska w okresie Bolesławów*, *Wojna domowa Stadnickiego z Opalińskim*, *Wojna Chocimska*, *Dziady*. Przygotowywano średnio dwa referaty na miesiąc. W roku szkolnym 1912/1913 kuratorem kółka został dr Jan Magiera, prezesem Franciszek

Podobiński. Odbyło się 20 posiedzeń i wygłoszono tyle samo referatów z historii, literatury, sztuki, muzyki i ekonomii (*Znicz...*, 1913, nr 58, s. 35). W gimnazjum w Wadowicach w roku szkolnym 1911/1912 działały cztery koła: literackie w klasach VI i VII, historyczno-literackie i przyrodnicze (*Znicz...*, 1912, nr 42, s. 30). Tematy omawiane na zebraniach kółek zazwyczaj nie wykraczały poza program nauczania.

Pracą kółek i czytelni uczniowskich interesowała się Rada Szkolna Krajowa, widząc w nich ważny środek wychowawczy, który miał zaradzić niewłaściwemu spędzaniu czasu przez uczniów po lekcjach i, co za tym idzie, zagospodarować ich czas wolny. Czytelnie i kółka miały zachęcać uczniów do pracy samokształceniowej pod opieką nauczycieli³, kosztem udziału, jak do tej pory, w tajnych nielegalnych związkach młodzieży⁴.

W szkole galicyjskiej czytelnie uczniowskie i działające w nich kółka naukowe pełniły funkcje kształcące, wychowawcze i kulturotwórcze. Uczniowie pod opieką nauczycieli uzupełniali i poszerzali wiadomości zdobyte w trakcie nauki szkolnej. Potrzebne informacje czerpali z książek zgromadzonych w bibliotece szkolnej (w przeważającej mierze z biblioteki nauczycielskiej) lub w bibliotece czytelni czy kółka naukowego; wiadomości o świecie współczesnym dostarczały czasopisma prenumerowane przez czytelnię. Opracowując i wygłaszając referaty, zdobywali umiejętności potrzebne w późniejszej edukacji. To tutaj kształtowały się i gruntowały ich zainteresowania. Można by wymienić wielu naukowców i pisarzy polskich, którzy pierwsze kroki stawiali właśnie w czytelniach uczniowskich i kółkach naukowych.

Czytelnie i kółka naukowe zajmowały ważne miejsce w całokształcie dążeń wychowawczych ówczesnej szkoły średniej. Były jednym z ogniw kształtujących i określających ideał wychowawczy. W czasach zaborów realizowanie jednolitego ideału wychowawczego było trudne, istniała bowiem sprzeczność pomiędzy ideałem określonym przez władze a tym, który chcieli wypracować i realizować wychowawcy młodzieży, polscy nauczyciele. Władze szkolne kładły nacisk na wychowanie młodego człowieka w duchu wierności monarchii, by posłusznie wykonywał polecenia. Natomiast postępowi nauczyciele galicyjscy, sprzeciwiając się takim celom, dążyli do reformy i poszerze-

³ Sprawozdania c. k. Rady Szkolnej Krajowej z lat: 1904/1905–1911/1912. Lwów 1905–1912.

⁴ O działalności samokształceniowej związków młodzieży pisał m.in. H. Smyczyński (1965). Rozwój samokształcenia wśród uczniów gimnazjów galicyjskich na przełomie XIX i XX wieku. W: S. Frycie, S. Reczka (red.), *Z tradycji kulturalnych Rzeszowa i Rzeszowszczyzny* (s. 287–295). Rzeszów: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.

nia programu, a, co za tym idzie, do wykształcenia uczniów na ludzi kulturalnych, potrafiących samodzielnie myśleć, takich, którzy w przyszłości zasililiby rzesze pracowników administracji, nauki i kultury. Programy szkolne nie pozwalały w pełni zrealizować tych ambitnych celów, lecz w systemie zajęć pozalekcyjnych można było uzupełnić luki programowe (Słowiński, 1976). Nauczyciele – opiekunowie kółek naukowych nierzadko wprowadzali nowe treści, wychodzące poza obowiązujący program nauczania, przygotowując młodzież do dalszej nauki. W organizacjach tych pielęgnowano ducha patriotyzmu, koleżeństwa i przyjaźni bez względu na różnice klasowe, narodowościowe i wyznaniowe. Młodzież kształtowała w nich swój charakter, poczucie odpowiedzialności i uczyła się dyscypliny.

Organizowanie uroczystości szkolnych aktywizowało uczniów do uczestnictwa w życiu kulturalnym szkoły, a niekiedy i w życiu środowiska lokalnego, w jakim szkoła funkcjonowała. Dawało im możliwość zaprezentowania swoich zdolności twórczych i odtwórczych a także przyczyniało się do wykształcenia poczucia estetyki. Czytelnie uczniowskie były także miejscem, gdzie powstawały czasopisma szkolne. Na ich łamach uczniowie mieli możliwość wypróbowania swoich talentów literackich. Publikowano w nich sprawozdania z prac czytelni i kółek uczniowskich, recenzje teatralne, ogłaszano konkursy literackie, polecano nowości wydawnicze. Pisma uczniowskie dawały obraz życia kulturalnego ówczesnej szkoły.

Działalność czytelni uczniowskich i kółek naukowych opierała się przede wszystkim na pracy z książką i czasopismem. Uczniowie początkowo spotykali się w czytelniach m.in. w celu wspólnej lektury czasopism i książek gromadzonych w powstających biblioteczkach. Późniejsze zebrania w kółkach uczniowskich wymagały już bardziej sprecyzowanych wyborów czytelniczych związanych z tematyką kółka. Biorąc pod uwagę niektóre tematy referatów, należy przypuszczać, że zasoby biblioteki, czytelni czy kółka nie zawsze były wystarczające do zaspokojenia wymagań nauczycieli i potrzeb użytkowników. Uczniowie opracowujący referaty niejednokrotnie musieli sięgać do książek znajdujących się w zbiorach biblioteki uczniowskiej, a nawet nauczycielskiej. Przyczyniało się to do rozwijania zainteresowań i dalszych poszukiwań bibliograficznych, zapewne określało też modę czytelniczą środowiska młodzieżowego.

Czy organizacje te spełniły pokładane w nich oczekiwania? Na to pytanie można było odpowiedzieć kilka lat później, kiedy wychowankowie gimnazjów weszli w nurt życia publicznego. Rozszerzanie zakresu nauki szkolnej dało pozytywne rezultaty. Z terenów dawnej Galicji wy-

wodziło się przecież wielu polskich naukowców, m.in. Roman Ingarden, Jan Bystroń, Władysław Szafer, Stanisław Pigoń.

Literatura

- [1] Bostel, F. (1909). Czytelnie i kółka naukowe młodzieży – ich urządzenie i zadania. W: *Sprawozdanie z trzeciej konferencji dyrektorów szkół średnich galicyjskich odbytej we Lwowie w dniach 23 i 24 marca 1908* (s. 22–34). Lwów: Druk. Władysława Łozińskiego.
- [2] Komza, M. (1995). *Żywe obrazy. Między sceną, obrazem i książką*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- [3] Krotoski, K. (1913). Jak należałoby unormować stosunek obowiązkowej pracy uczniów do pozalekcyjnych jej zajęć. W: *Sprawozdanie z IV Konferencji Dyrektorów Szkół Średnich Galicyjskich odbytej w dniach 16 i 17 grudnia 1912 r. we Lwowie* (s. 26–42). Lwów: Drukarnia Władysława Łozińskiego pod zarządem J. Niedopada.
- [4] *Księga Pamiątkowa III Gimnazjum, obecnie II Liceum im. Króla Jana III Sobieskiego 1883–1983* (1984). Kraków: II Liceum im. Króla Jana III Sobieskiego.
- [5] m. [krypt.] (1912): W sprawie kółek literackich i t.zw. lektury w kółkach. *Muzeum*.
- [6] Missona, K. (1906). Kilka uwag o „części urzędowej” sprawozdań galicyjskich szkół średnich za rok 1905/6. *Muzeum*. T. 2, z. 5.
- [7] *Okólnik RSK z dnia 3 stycznia 1897 L. 31067 zatwierdzony reskryptem MW i O z dnia 9 grudnia 1897 L. 28684*.
- [8] Słotwiński, J. (1909): Czytelnie i kółka naukowe młodzieży – ich urządzenie i zadania. W: *Sprawozdanie z trzeciej konferencji dyrektorów szkół średnich galicyjskich* (s. 34–42). Lwów: Druk. Władysława Łozińskiego.
- [9] Słowiński, L. (1976). *Nauka literatury polskiej w szkole średniej w latach 1795–1914*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- [10] Sokołowski, F. (1912). T.zw. kółka literackie. *Muzeum*.
- [11] *Sprawozdanie c. k. Rady Szkolnej Krajowej o stanie szkół średnich galicyjskich w roku 1899/1900* (1980). Lwów: nakł. c. k. Rady szkolnej krajowej.
- [12] *Sprawozdanie c. k. Rady Szkolnej Krajowej o stanie szkół średnich galicyjskich w roku 1904/5* (1905). Lwów: nakł. c. k. Rady szkolnej krajowej.
- [13] *Sprawozdanie c. k. Rady Szkolnej Krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1906/1907* (1907). Lwów: nakł. c. k. Rady szkolnej krajowej.

- [14] *Sprawozdanie c. k. Rady Szkolnej Krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1907/1908* (1909). Lwów: nakł. c. k. Rady szkolnej krajowej.
- [15] *Sprawozdanie c. k. Rady Szkolnej Krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1911/12* (1912). Lwów: nakł. c. k. Rady szkolnej krajowej. 1912.
- [16] *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum Lwowskiego im. Franciszka Józefa we Lwowie za rok szkolny 1904/1905* (1905). Lwów: nakł. Funduszu Naukowego.
- [17] *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum Lwowskiego im. Franciszka Józefa we Lwowie za rok szkolny 1905/1906* (1906). Lwów: nakł. Funduszu Naukowego.
- [18] *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum Lwowskiego im. Franciszka Józefa we Lwowie za rok szkolny 1906/1907* (1907). Lwów: nakł. Funduszu Naukowego.
- [19] *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum Lwowskiego im. Franciszka Józefa we Lwowie za rok szkolny 1907/1908* (1908). Lwów: nakł. Funduszu Naukowego.
- [20] *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum Lwowskiego im. Franciszka Józefa we Lwowie za rok szkolny 1909/1910* (1910). Lwów: nakł. Funduszu Naukowego.
- [21] *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum Lwowskiego im. Franciszka Józefa we Lwowie za rok szkolny 1911/1912* (1912). Lwów: nakł. Funduszu Naukowego.
- [22] *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum w Jasle za rok szkolny 1903* (1903). Jasło: Druk. L.D. Stoeger.
- [23] *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum w Jasle za rok szkolny 1905/1906* (1906). Jasło: Druk. L.D. Stoeger.
- [24] *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum w Jasle za rok szkolny 1907/1908* (1908). Jasło: Druk. L.D. Stoeger.
- [25] *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum w Przemyślu za rok szkolny 1906/1907* (1907). Przemyśl.
- [26] *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum w Stryju za rok szkolny 1910/1911* (1911). Stryj.
- [27] *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum w Stryju za rok szkolny 1911/1912* (1912). Stryj.
- [28] *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum w Wadowicach za rok szkolny 1908/1909* (1909). Kraków.
- [29] *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum w Wadowicach za rok szkolny 1910/1911* (1911). Kraków.

- [30] *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum w Wadowicach za rok szkolny 1915/1916* (1916). Kraków.
- [31] *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum w Wadowicach za rok szkolny 1916/1917* (1917). Kraków.
- [32] *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. I Gimnazjum w Stanisławowie za rok szkolny 1907/1908* (1908). Stanisławów: nakł. Funduszu Naukowego.
- [33] *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. I Gimnazjum w Stanisławowie za rok szkolny 1908/1909* (1909). Stanisławów: nakł. Funduszu Naukowego.
- [34] *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. I Gimnazjum w Stanisławowie za rok szkolny 1909/1910* (1910). Stanisławów: nakł. Funduszu Naukowego.
- [35] *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. I Gimnazjum w Stanisławowie za rok szkolny 1910/1911* (1911). Stanisławów: nakł. Funduszu Naukowego.
- [36] *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. I Gimnazjum w Stanisławowie za rok szkolny 1911/1912* (1912). Stanisławów: nakł. Funduszu Naukowego.
- [37] *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. I Gimnazjum w Stanisławowie za rok szkolny 1912/1913* (1913). Stanisławów: nakł. Funduszu Naukowego.
- [38] *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Wyższej Szkoły Realnej w Tarnopolu za rok szkolny 1908/1909* (1909). Tarnopol.
- [39] *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Wyższej Szkoły Realnej w Tarnopolu za rok szkolny 1909/1910* (1910). Tarnopol.
- [40] *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Wyższej Szkoły Realnej w Tarnopolu za rok szkolny 1910/1911* (1911). Tarnopol.
- [41] Sprawozdanie z czytelni w gimnazjum św. Anny (1908). *Łan Młodzieży*, 7.
- [42] Śmiałek, W. (1913). Pozaszkolne zajęcia młodzieży. W: *Sprawozdanie z IV Konferencji Dyrektorów Szkół Średnich Galicyjskich odbytej w dniach 16 i 17 grudnia 1912 r. we Lwowie* (s. 26–42). Lwów.
- [43] Wojciechowski, K. (1902). W sprawie bibliotek i czytelń dla młodzieży w szkołach średnich. *Muzeum*, dodatek do nr 10.
- [44] *Znicz. Miesięcznik Organizacji Polskiej Młodzieży szkół średnich*. Red. nacz. A. Mazanowski. Kraków 1906/1907 i dalsze roczniki.

Bożena Walek

e-mail: bozena_wa@op.pl

**Students' Reading Rooms and Scientific Clubs
in the Process of Education and Upbringing
of Galician Secondary School Students
(in View of School Reports from Years 1904–1917)**

Abstract: An important role in the education and upbringing of students of Galician schools in the early 20th century was played by reading rooms and students' scientific clubs. The students' organisation called "Students' Reading Room" was home to scientific and cultural activity. What began as a place which hosted a collection of books and magazines gave rise to scientific and art clubs, and these played a great role in the process of self-education. Under the guidance of teachers, students were able to expand their knowledge and gather new information by studying the library collections. At a higher level they were encouraged to refer to more specialized literature. Thus, these organisations contributed to developing interests and shaping literary trends among young students. Another aspect of the cultural activity of reading rooms was amateur theatrical performances staged on different occasions.

Keywords: Galicia. Readership. School libraries. Youth